

Mifanyiko Ya Kimofonolojia Ya Konsonanti Za Nomino Mkopo Za Kiturkana Kutoka Kiswahili

Edward Ekadeli Lokidor¹, P. I. Iribemwangi¹ na S. M. Obuchi²

¹Chuo Kikuu cha Nairobi, Kenya

²Chuo Kikuu cha Moi, Kenya

Ikisiri

Makala haya yanahusu mifanyiko ya kimofonolojia ya konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili. Uchunguzi huu ulikusudia kuchunguza mabadiliko yanayokumba konsonanti za nomino za Kiswahili zinapokopwa na Kiturkana. Nadharia ya fonolojia zalishi asilia ilielekeza uchunguzi wetu katika kubaini mifanyiko ya kimofonolojia ambayo konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili hupitia na kanuni zinazodhibiti mifanyiko hii. Tulikusanya data yetu maktabani yaani kutoka kwa Bibilia ya Kiturkana, Misali na Kamusi ya Kiingereza — Kiturkana na kuwasilisha kifonetiki na kiothografia. Utafiti huu umebaini kwamba kuna fonimu ambazo zipo katika Kiswahili lakini hazipo katika Kiturkana. Uchunguzi wetu umetambua kwamba konsonanti za Kiswahili zinapokopwa na Kiturkana hupitia mabadiliko ya kifonolojia kama vile udhoofikaji, uimarikaji, udondoshaji, uchopekaji, usilimisho pamwe wa nazali na ubadala wa konsonanti ili nomino hizi zikubalike katika Kiturkana kwa lengo la kusahilisha utamkaji, kupata muundo mwafaka wa silabi na mofu ya jinsia ambayo hutumiwa kuainisha nomino za Kiturkana.

Maneno Muhimu: Nomino Mkopo, Udhoofikaji, Uimarikaji, Uchopekaji, Usilimisho Pamwe wa Nazali na Ubadala

Utangulizi

Makala haya yanahusu uchanganuzi wa kimofonolojia wa konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili. Tunalenga kuweka bayana mifanyiko ya kimofonolojia ambayo konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili hupitia zinapoingizwa katika Kiturkana. Ni bayana kwamba kila lugha hudhihirisha ukopaji wa kiwango fulani wa maneno kutoka lugha nyingine na kwamba maneno hayo mkopo hupitia mabadiliko ya kimofonolojia yanapoingizwa katika lugha pokezi. Pia lugha mbili au zaidi zinapotagusana, ukopaji wa maneno huweza kutokea ambapo lugha ya hadhi ya chini hukopa kutoka kwa lugha ya hadhi ya juu. Kiturkana kimekopa nomino kutoka Kiswahili ili kuelezea dhana ambazo hazikuwepo kwa

utamaduni wake. Utafiti wetu unajikita katika ukopaji wa hadhi kwani Kiswahili kina hadhi ya juu kuliko Kiturkana kwani ni lugha rasmi na lugha taifa kulingana na katiba ya Kenya iliyopitishwa mwaka 2010. Nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili zimepitia mabadiliko ya kimofonolojia ndipo zikubalike katika Kiturkana.

Lugha ya Kiturkana

Kiturkana ni lugha ambayo huzungumzwa na jamii ya Waturkana ambao wanaishi Kaskazini Magharibi mwa Kenya katika kaunti ya Turkana. Pia huzungumzwa katika kaunti ya Marsabit, Isiolo na eneo la Baragoi katika kaunti ya Samburu. Lugha hii imeenea katika mataifa jirani ya Ethiopia, Sudan na Uganda.

Kiturkana kimetagusana na Kiswahili kwa muda mrefu tangu wakoloni na wamishonari wa dhehebu ya Kikatoliki walipotua katika kaunti ya Turkana wakati huo ikiwa wilaya ya Turkana. Kutokana na mtagusano huu, Kiturkana kikakopa nomino nyingi kutoka kwa Kiswahili ili kueleza dhana ngeni ambazo hazikuwepo katika utamaduni wake.

Msingi wa Nadharia

Nadharia tuliyo tumia katika uchanganuzi wa mifanyiko ya konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili ni nadharia ya fonolojia zalishi asilia (NFZA) ambayo ina kanuni nne. Kanuni ya kwanza ni kanuni za kifonetiki yaani kanuni ya 'P' ambayo imetuwezesha kufafanua mabadiliko ya sauti kama udhoofikaji, usilimisho, uchopekaji wa sauti. Kanuni nyingine ni Kanuni ya mofolojia ambayo imetusaidia kufahamu mabadiliko ya kifonolojia katika mazingira kimofolojia. Aidha kanuni ya Via imetuwezesha kutambua mabadiliko ya sauti za Konsonanti za Kiturkana. Hatimaye kanuni ya Sandhi imetuwezesha kuelezea mabadiliko yalipo kati ya silabi na neno.

Mifanyiko ya kimofonolojia ya konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana

Nomino za Kiswahili zinapokopwa na Kiturkana, konsonanti zake hupitia mabadiliko mbalimbali ya kimofonolojia ndipo zikubalike katika Kiturkana. Mifanyiko hii ni kama ifuatavyo:

Kudhoofika kwa konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana

Mgullu (2010) anaeleza udhoofikaji wa fonimu kama ile hali ya fonimu fulani kubadilika kutoka fonimu ambayo hutamkwa kwa nguvu zaidi na kuwa sauti ambayo hutamkwa kwa kutumia nguvu kidogo kuliko ile ya awali. Kwa hivyo kudhoofika kwa sauti hujiri pale ambapo nguvu chache za msuli wa ala za sauti na msukumo mdogo wa mkondohewa hutumika kutamka alofoni kuliko kutamka fonimu. Katika Kiswahili kudhoofika kwa konsonanti mara nyingi huhusisha kugeuka kwa konsonanti za vipasuo na kuwa za vikwamizwa. Naye Iribemwangi (2008) akimdara na Polome (1967) anayedai kwamba fonimu za vizuiwa vya Kiswahili hudhoofika wakati vinatokea kabla ya vokali /i/ wakati wa unomishaji wa vitenzi vyenye asili za kibantu.

Udhoofikaji wa konsonanti hutokea katika lugha ya Kiturkana. Kwa mfano Leiden (1983) anadai kwamba konsonanti /k/ ambayo ni kizuiwa [-ghuna] inadhoofika na kuwa kizuiwa /g/ [+ghuna] cha kaakaa laini wakati inapozingiriwa na vokali /o/ au /a/ iliyo katika silabi moja na konsonanti /k/. Leiden anatoa mfano huu:

Na-bəkɔbək → [na.bɔ.kɔkɔg] ngozi ya ndovu

Konsonanti /k/ ya baadhi ya nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili hudhoofika wakati ambapo nomino mkopo hizo zinaingizwa katika Kiturkana. Kwa mfano konsonanti /k/ hubadilika na kuwa /ŋ/ katika mazingira ambapo Konsonanti /k/ hufuatwa na vokali [i] ilmuradi vokali hiyo imo katika silabi moja na konsonanti /k/. Kwa mfano:

Nomino ya Kiswahili	Kiturkana
Kiswahili	> [ŋaswahili]
Kiarabu	> [ŋaarabu]
Kizungu	>[ŋamusungui]

Kutokana na mifano hii, sheria ifuatayo inaweza kuundwa :

[+mpasuo] >[-mpasuo] – /vokali [i]

Sheria ni :

/k/ > [ŋ] — / vokali [i]

Sheria hii inaweza kufafanuliwa kwamba konsonanti /k/ inabadilika na kuwa /ŋ/ katika mazingira ya kufuatwa na vokali /i/. Vilevile konsonanti /k/ hubadilika na kuwa /g/ katika mazingira ya kufuatwa na vokali /a/ au /ɔ/

Nomino ya Kiswahili	Kiturkana
/mkate/	> [amugati]
/mkahawa/	> [ε mugaan]
/mkɔkɔtɛni/	> [emugɔkɔtɛn]

Kutokana na mifano hii, sheria inaweza kuundwa kama ifuatavyo:

/k/ > [g] / - vokali [a au ɔ]

Sheria hii inaweza kufafanuliwa kwamba konsonanti /k/ inadhoofika kuwa konsonanti /g/ katika mazingira ya kufuatwa na vokali /a/ au /ɔ/.

Konsonanti /z/ [+ghuna] hudhoofika na kuwa /s/ [-ghuna] wakati nomino za Kiswahili zinakopwa na Kiturkana. Mifano:

Kiswahili	Kiturkana
/kiazzi/ >	[ɛbias]
/mzungu / >	[emusunɔt]

Nomino mkopo nyingi zilizo na konsonanti /z/ zinapokopwa na Kiturkana zinabadilika na kuwa /s/. Hii ni kwa sababu maneno machache sana ya Kiturkana yaliyo na konsonanti /z/ kama tuliyoeleza katika sura ya pili.

Kuimarika kwa Konsonanti

Kuimarika kwa konsonanti hutokea pale ambapo alofoni za sauti fulani hutamkwa kwa nguvu nyingi na ala sauti kuliko wakati wa kutoa sauti yenyewe. Konsonanti za nomino za Kiswahili huimarika wakati zinaingizwa katika Kiturkana. Kuimarika huku kwa konsonanti za nomino za Kiswahili zinapokopwa na Kiturkana hubadilisha namna ya kutamka na mahali pa kutamkia konsonanti inayoimarika. Konsonanti /f/ ambayo ni kikwamizwa cha meno na ufizi, huimarika na kuwa kipasuo /p/ kinachotamkwa mdomoni. Sauti /f/ ambayo ni kikwamizwa hafifu yaani isiyo ghuna inaimarika na kuwa kipasuo /p/ hafifu isiyo ghuna na inayotumia nguvu nyingi kutamka. Mifano ya nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili ambazo konsonanti /f/ inaimarika ni kama ifuatavyo:

Kiswahili				Kiturkana
elfu	>	/ɛ+lf+u/	>	[aluput]
askofu	>	/a+skɔ+fu/	>	[askop]

Katika nomino hizi mbili tunaona kwamba iwapo silabi ya mwisho ya nomino ina silabi **fu** basi /f/ huimarika kuwa /p/ huku irabu /u/ ikidondoshwa. Hata hivyo iwapo silabi ya mwisho si **fu** basi irabu ya mwisho ya silabi hiyo husika haidondoshwi.

Kiswahili Kiturkana

/Kufuli/	>	[akipuli]
/bɔflu/	>	[abɔfulɔ]
/kɔfia/	>	[akɔpia]

Tunaweza kuunda kanuni kuelezea mabadiliko haya kama ifuatavyo:

/f/ >[p] / —/u/

Vilevile sauti /f/ ya kikwamizwa huimarika na kuwa kipasuo [p] katika mazingira ya kutangulia vokali /i/ kwa mfano:

kwa hivyo sheria ni /f/ > [p] —/i/

Mabadiliko haya mawili ya kuimarika kwa vikwamizwa na kuwa vipasuo katika nomino mkopo za Kiturkana yaweza kujumuishwa kwa sheria ifuatavyo:

/f/ >[p] —/u na i/

Hii ina maana kwamba konsonanti /f/ ambayo ni kikwamizwa kinabadilika na kuwa /p/ ambayo ni kipasuo kinachotumia nguvu nyingi kutamka. Sheria hii inadhihirishwa kama ifuatavyo:

Nomino ya Kiswahili	Ishara ya IPA	Nomino mkopo ya Kiturkana	Ishara ya IPA
Elfu	[ɛlfu]	elupu	[ɛlupu]
Kufuli	[kufuli]	ekupul	[ɛkupul]
Boflu	[bɔflu]	abopulo	[abupulɔ]
Kofia	[kɔfia]	akopia	[akɔpia]

Kudondoshwa kwa Konsonanti

Konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana zinazodhihirisha udondoshaji ni kama vile: Nazali /m/ inapofuatwa na kizuiwa katika mazingira ya silabi moja ambapo silabi hiyo huwa ya kwanza ya nomino ya Kiswahili hudondoshwa na nafasi yake kuchukuliwa na irabu ya /ε/. Mabadiliko haya ya kimofonolojia tunaweza kuyasawiri kama yafuatayo:

i) [mbɔga] > /e+bɔka/ > [ɛbɔka]

Kutokana na mchakato huu tunaweza kubuni kanuni ifuatayo:

/mbɔga/ > / [ɛbɔka]

/m/ > b/ — [ε]

Katika kanuni hii, nazali /m/ ambayo hutamkiwa mdomoni hudondoshwa wakati inafutwa na kipasuo / b/ cha mdomoni ambayo ni ghuna na nafasi yakekuchopekwa vokali /ε/. Motisha ya mabadiliko haya ni kurahisisha utamkaji kwa sababu tunapata muundo wa silabi ya irabu pekee.

Pia nazali /m/ hudondoshwa katika mazingira ya kufuatwa na kipasuo au kizuiwa /p/ ambacho hutamkiwa mdomoni, isiyo ghuna na haina sifa bainifu ya unazali. Irabu /ε/ huchukua nafasi ya nazali ili kupata silabi ya irabu pekee itakayosahilisha utamkaji wa nomino hii mkopo ya Kiturkana.

ii) /mpira/ > [ɛpira]

/m/ > p/ -[ε]

Ni bayana kwamba udondoshaji wa /m/ haifuati sheria ya Ganda kwani katika Kiturkana nazali /m/ ndiyo inayodondoshwa na nafasi yake kuchukuliwa na irabu /ε/

Nazali nyingine ambayo hudondoshwa ni /n/ katika mazingira ya kufuatwa na konsonanti /d/ katika silabi ya mwanzoni mwa neno. Baada ya nazali /n/ kudondoshwa nafasi yake huchopekwa irabu /ε/ au /a/ ili kuleta muundo wa silabi ya irabu pekee. Aidha, vokali /ε/ au /a/ inayochopekwa baada ya kudondoshwa kwa nazali /n/ huwakilisha mofu ya jinsia ya kiume na kike mtawalia kwa mfano:

i) /ndizi/ > [ɛdis]

ii) /ndɔ:/ > [ɛdɔ:]

iii) /ndimu/ > [adimu]

Mabadiliko haya yanaweza kudhihirishwa kwa sheria ifuatayo:

/n/ > [°] / -d

Sheria hii inaonyesha kwamba konsonanti /n/ ya nomino ya Kiswahili inadondoshwa katika mazingira ya kufuatwa na konsonanti /d/ wakati konsonanti /n/ na /d/ zipo katika silabi moja ya mwanzoni mwa nomino ya Kiswahili. Hata hivyo sauti /n/ haiwezi kudondoshwa inapofuatwa na konsonanti /d/ katika silabi moja mwishoni mwa nomino. Kwa mfano, katika maneno kama /kitanda/ na /kitende/

/kitanda/ > [ɛkitanda]

/kitende/ > [ɛkitende]

Udondoshwa wa nazali /n/ ya ufizi katika mchakato huu ni kupata silabi ya irabu pekee ili kusahilisha utamkaji wa nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili. Aidha, irabu /ε/ au /a/ hudhihirisha mofimu ya jinsia ambayo nomino za Kiturkana huanishwa kijinsia. Aidha, konsonanti /h/ ya nomino mkopo za Kiswahili hudondoshwa kwa sababu haipo katika fonolojia ya Kiturkana. Tukimbara Hyman (1975) anayedai kwamba katika mabadiliko ya kifonolojia, ni lazima kuzingatia uwezekano wa kubashirika, iktisadi ya vipashio, uwiano wa ruwaza na uasilia. Hii ni kwa sababu ruwaza za sauti za lugha husika hujulikana na mzungumzaji wa lugha hiyo husika. Udondoshaji unadhihirishwa na mifano ifuatayo:

/Mtihani/ > [ɛmtiani]

/Sahani/ >[asani]

/hoteli/ >[ɛotɛl]

Tunaweza kubuni kanuni ifuatayo kuelezea mchakato huu wa udondoshaji wa /h/ /h/ > [Ø] /- k

Kanuni hii inaweza kufafanuliwa kwamba, konsonanti /h/ inadondoshwa katika mazingira ya kutanguliwa na irabu au kufuatwa na irabu.

Vilevile kiyeyusho /j/ hudondoshwa katika mazingira ya kutanguliwa na irabu /a/ wakati nomino za Kiswahili zinapokopwa na Kiturkana. Udondoshaji wa kiyeyusho /j/ hutokea ili kuepuka silabi zisizo na mwanzo wa silabi.

Mfano :

/malaja/ > /amalaat/

Mchakato unaweza kuelezwa na kanuni ifuatayo:

/j/ > Ø / [a]

Kanuni inaweza kuelezwa kwamba kiyeyusho /j/ hudondoshwa katika mazingira ya kutanguliwa na irabu /a/.

Hatimaye kiyeyusho /w/ hudondoshwa inapotanguliwa na nazali katika mazingira ya silabi inayoanza na nazali kisha kufuatwa na /w/ katika silabi husika, /w/. Kwa mfano:

Kiswahili	Kiturkana
/mwalimu/	>/ɛmaalimɔt/
/mwaka/	>/ɛmaka/
/machungwa/	>/amacugat/

Tunaweza kubuni kanuni hii:

/w/ > Ø / [m au ŋ]

Mfanyiko huu una maana kwamba nusu-irabu /w/ inadondoshwa katika mazingira ya kutanguliwa na nazali /m/ au /ŋ/ katika mawanda ya silabi moja. Mfanyiko huu hujiri ili kuepuka silabi isiyo na mwanzo.

Uchopekaji wa Konsonanti

Mabadiliko mengine ambayo nomino za Kiswahili hupitia wakati zinapokopwa na Kiturkana ni uchopekaji wa konsonanti. Baadhi ya uchopekaji wa konsonanti katika nomino za Kiswahili zinazokopwa na Kiturkana zinamotishwa kifonolojia na nyingine kumotishwa kimofolojia. Uchopekaji ambao unamotishwa kifonolojia ni pale ambapo konsonanti inachopekwa kwenye nomino mkopo ili iafike mfumo wa fonolojia ya Kiturkana. Uchopekaji konsonanti ambao unamotishwa kimofolojia ni ule ambao unaletwa na kuchopekwa kwa konsonanti kwenye nomino mkopo ili ikubalike kwenye mofolojia ya Kiturkana. Katika mchakato wa uchopekaji wa konsonanti kwenye nomino za Kiswahili zinapokopwa na Kiturkana ni kama ifuatayo:

Uchopekaji wa konsonanti /t/ hutokea mwishoni wa nomino mkopo za Kiturkana kama kwenye nomino za Kiswahili zifuatazo:

Kiswahili		Kiturkana
/mzungu/	>	[ɛmuzungut]
/mia /	>	[amiat]
/malaya/	>	[amala:t]
/magadi /	>	[amakat]
/malaika /	>	[ɛmalaikat]
/elfu /	>	[aluput]

Mabadiliko yanayotokea wakati konsonanti inachopekwa kwenye nomino mkopo za Kiswahili ni yale ambayo yanamotishwa kifonolojia na kimofolojia. Hii ina maana kwamba kipasuo cha mdomo /t/ kinachopekwa mwishoni mwa nomino mkopo za Kiturkana ili kusahilisha utamkaji na kwa wakati uo huo kupata muundo wa silabi ya silabi funge kama tulitazama katika sura ya pili. Aidha, kuna baadhi ya nomino za Kiswahili zinapokopwa na Kiturkana huchopekwa konsonanti /n/ ambayo ni nazali ya ufizi iliyo ghuna mwishoni mwa nomino mkopo ya Kiturkana kutoka Kiswahili ili kusahilisha utamkaji wake. Uchopekaji huu unamotishwa kifonolojia kwani uchopekaji wa nazali /n/ kuunda mfumo wa fonolojia inayokubalika katika Kiturkana. Aidha uchopekaji unamotishwa kimofolojia kwani inaleta muundo wa silabi wa silabi funge yaani Konsonanti Irabu Konsonanti. Nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili zinazosawiri mageuzi ya uchopekaji wa konsonanti ni:

Kiswahili		Kiturkana	Othografia
Soko	>	[asɔkɔn]	asokon
Duka	>	[ɛdukan]	edukan

Usilimisho Pamwe wa Nazali

Usilimisho pamwe wa nazali ni mabadiliko ambayo hujiri wakati ambapo nazali hufuatwa na konsonanti isiyo nazali. Konsonanti ya nazali hubadilisha mahali pake pa kutamkwa na kutamkwa kwenye sehemu inayotamkiwa konsonanti husika inayoifuata. Schane (1973) anaeleza usilimisho pamwe wa nazali kama kanuni ya uwiano kwani kuna ukubaliano wa nazali na konsonanti isiyo ya nazali inayoifuata. Kuna baadhi za nomino za Kiswahili zinazodhihirisha usilimisho pamwe wa nazali wakati zinakopwa

na Kiturkana. Kutokana na data tuliyochota kwenye kamusi ya Kiingereza – Kiturkana, Bibilia ya Kiturkana na misali ya Kiturkana nomino mkopo za Kiturkana zifuatazo zinadhihirisha usilimisho pamwe wa nazali:

Nomino ya Kiswahili		Nomino mkopo ya Kiturkana
Sanduku	>	[asanduku]
Kitanda	>	[ekitanda]
Peremende	>	[eperemende]
Chandarua	>	[etandarua]
Gondoro	>	[ekondoro]

Katika nomino mkopo hizi za Kiturkana sauti /n/ na /d/ zinasilimishwa wakati zinaungana ili kurahisisha matamshi. Ni wazi kwamba sauti hizi mbili zinatamkiwa kwenye sehemu moja yaani kwenye ufizi. Kanuni ya mchakato huu ni kama ifuatavyo:

/n/ > /- /d/ [+ ufizi]

/N/ hutokea kama /n/ katika mazingira ya kufuatwa na /d/

Nomino mkopo [aŋas] ambapo nazali /n/ ya mbele huvutwa mbele na kikwamizwa /g/ ya kaakaa laini na kutamkwa kama /ŋ/. Sheria ya badiliko linasawiriwa ifuatavyo:

/n/ > /ŋ/ — [+mbele]

[a + n+ gas] > [aŋas]

Vilevile nomino mkopo za Kiturkana [atambi] na [akambi] kutoka kwa nomino za Kiswahili ‘utambi’ na kambi mtawalia zinapitia mchakato huu wa usilimisho pamwe wa nazali. Katika mchakato huu nazali /m/ ambayo ni nazali ya mdomoni inabadilika na kukubaliana na /b/ ambayo ni kipasuo cha mdomo. Wakati wazungumzaji wa Kiturkana wanatamka maneno haya sauti /n/ huvutwa na /b/ na kutokea kama /mb/ ambayo hutamkiwa mdomoni. Tunaweza kusawiri mchakato huu wa usilimisho pamwe kwenye nomino mkopo za Kiturkana [atambi] na [akambi] kwa kanuni ifuatavyo:

/n/ > m / - [+mdomo]

Utambi > /a+ta+n+bi/ > [atambi]

Kambi > /a + ka+ n+ bi/ > [akambi]

Mabadiliko haya ya usilimisho pamwe wa nazali yanayokumba nomino mkopo za Kiturkana ni ya kutabirika kwani sauti moja huathiriwa na nyingine. Aidha, mchakato huu unamotishwa kifonetiki kwani hukumba sauti fulani.

Ubadala wa Konsonanti

Antilla (1972) anaeleza kwamba wazungumzaji wazawa wa lugha husika hufahamu sifa bainifu za fonolojia ya lugha yao. Na kwamba wakati maneno ya kigeni yaingizwa katika lugha yao wao huipa maneno hayo sauti zilizo karibu na ya lugha yao. Mawazo haya ya Antilla kwa kiwango fulani yanaungwa na mkono namna wazungumzaji wa Kiturkana wanavyobadilisha sauti ya nomino za Kiswahili ili nomino hizo mkopo zitamkwe kama Kiturkana. Kwa mfano:

i) firimbi > /ɛkapiɾiɾit/ ekapiringit

Tunaweza kuunda kanuni hii kueleza mchakato huu kama ifuatavyo:

/mb/ > [ɾ] / + /t/

Kanuni inamaanisha kwamba sauti inayonzalishwa awali /mb/ imepitia mifanyiko ya ubadala na kuwa nazali ya Kiturkana /ɾ/ katika mazingira ya kuchopekwa konsonanti /t/ ili kupata silabi fungu ya Kiturkana.

ii) Kikombe > /ɛkɔpɔ/ > ekopo

Kanuni : /mb/ > [p] / + /i/

Kanuni ina maana kwamba sauti /p/ ya Kiturkana imetokana na ubadala na sauti inayonzalishwa awali ya Kiswahili katika mazingira ya kuchopekwa kwa irabu ya nyuma, nusu-chini na mviringo ili kupata muundo mwafaka wa silabi ya Kiturkana ya konsonanti irabu.

Hitimisho

Katika makala haya, tumeshughulikiamabadiliko ya kifonolojia ambayo nomino mkopo za Kiturkana kutoka Kiswahili hupitia wakati zinapokopwa na Kiturkana. Mabadiliko hayo ni kama vile udhoofikaji wa konsonanti, uimarikaji wa konsonanti, udondoshaji wa konsonanti, uchopekaji wa konsonanti, usilimishwe pamwe wa nazali na ubadala wa konsonanti. Mabadiliko haya ya konsonanti za nomino mkopo za Kiturkana hutokea ili kuafiki fonimu ziliko katika Kiturkana na kupata muundo fulani wa silabi ili kusahilisha utamkaji nomino mkopo hizo.

Marejeleo

- Anderson, J.M. (1975) *Structural Aspects of Language Change*. London: Longman.
- Antila R. (1972) *An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. New York: Macmillan.
- Ball, M. (1971) *Prestige Languages and word-borrowing: The changing status of Arabic and English in Kenya*. *Studies in African Linguistics*, 131-137.
- Barret, A. (1990), *Turkana English Dictionary*. London: Macmillan Education Ltd.
- Bynon T.(1977). *Historical Linguistics*. London Macmillan.
- Chomsky, N. and M. Halle (2005). *Language Borrowing Diffusion: An Overview in Intercultural Communication Studies*. X1:4200
- Dimmendaal, Gerrit Jan. 1983. *The Turkana language*. Cinnaminson: Foris Publications.
- Dimmendaal, Gerrit Jan. 1993. *Review of Turkana-English Dictionary by A. Barrett*. *Research in African Literatures* Vol. 24, No. 2, Special Issue on Oral Literature (Summer, 1993), pp.131-133.
- Hooper, J. B. (1976). *An introduction to natural generative phonology*. Academic Press.
- Houpe, D. W. (1978). *Loanwords in Baraza: a study of lexical origins in a Swahili language newspaper*. University of North Carolina at Chapel Hill.
- Hyman, L. M. (1970). *Phonology, Theory and Analysis*. San Francisco: Rinehart and Winston.
- Iribemwangi, P.I. (2008) *A Synchronic Morphophonology of Standard Kiswahili*. Unpublished PhD Thesis, University of Nairobi.
- Iribemwangi, P. I. (2012). *Phonology of Borrowed Lexicon in Standard Kiswahili*. In *Reyono Journal of Interdisciplinary Studies*. St. Thomas College, Kozhencherry, India. Vol. 1 No. 2. pp 59-74.
- Lokidor, E. (2017). *Mofofonolojia nomino mkopo za kutoka Kiswahili Kiturkana*. Tasnifu ya Uzamili. Nairobi: Chuo Kikuu cha Nairobi.
- Leiden (1983) *The Turkana Language*. Netherlands: Foris Publications Holland.
- Mgullu, R.S. (1999). *Mtalaa wa Isimu: Fonetiki, Fonolojia na Mofolojia ya Kiswahili*. Nairobi; Longhorn Publishers.
- Mulwa, M. (2014), *Fonolojia ya nomino – mkopo za Kikamba kutoka Kiswahili*. Tasnifu ya uzamili chuo kikuu cha Nairobi : Nairobi.
- Mwaliwa, H. (2000) *Ulinganishi wa mofofonolojia ya Kiswahili na Kidawida*. Tasnifu ya uzamili. Nairobi: Chuo Kikuu Cha Nairobi.
- Mwihaki, A. N. (1998). *Loanword Nativisation: A Generative View of the Phonological Adaptation of Gikuyu Loanwords*, Doctoral Thesis, Kenyatta University.

- Mwita, L. C. (2009). The Adaptation of Swahili Loanwords from Arabic: A Constraint-Based Analysis. In *the Journal of Pan African Studies*, Vol. 2 No. 8, 46-60
- Ngowa, N. (2015). Uchanganuzi wa nomino-mkopo za Kigiriama kutoka Kiingereza. Tasnifu ya uzamifu chuo kikuu cha Nairobi.
- Owino, D. (2003). *Phonological nativation of Dholuo loanwords*. Docotorial Thesis University of Pretoria: Pretoria.
- Schane, S. A. (1973). *Generative phonology*. Eaglewood Cliffs: Prentice Hall.99.

